

UOT: 811.512.161

A.F.İsmayllı

*AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
aysheaxmedova4@gmail.com*

QARABAĞ BÖLGƏSİNİN SAY TƏRKİBLİ MİKROTOPONİMLƏRİ HAQQINDA

DOI: 10.30546/170899876.72.1.2024.05

Açar sözlər: Qarabağ, bölgə, say, tərkib, mikrotoponim

El-oba adlarının tədqiq olunması ümumilikdə dilçiliyin bir qolunu təşkil edən mikrotoponimlərin də araşdırılmasıdır. Bu onimlərin etimologiyasını, təşəkkülünü, meydana gəlməsini, yayılmasını araşdıran, tarix, coğrafiya, folklor, etnoqrafiya, arxeologiya kimi elmlərin inkişafına yardımçı olan sahədir. Yer adları makro və mikrotoponomik araşdırmaya cəlb edilə bilər. Mikrotoponimlər kiçik yer adlarıdır. Qarabağ bölgəsində çoxlu sayda mikrotoponim qeydə alınmışdır. Belə onimlər tədricən meydana gəlmişdir. Araşdırma nəticəsində aydın olmuşdur ki, mikrotoponimlərə ad verilərkən ərazinin flora və faunası da nəzərə alınır. Bu yer-yurd adları antroponimlər (şəxs, tayfa, nəsil, tirə və s. adlar); etnonimlər (xalq, qəbilə, nəsil, tirə və s. adlar); zoonimlər (heyvan və quş adları); fitonimlər (bitki, gül, çiçək və s. adlar); oronimlər (dağ, dərə, təpə və s. adlar); rəng bildirən sözlər (ağ, qara, sarı və s.); say tərkibli sözlər (bir, iki, üç, beş, yeddi, doqquz və s.) əsasında əmələ gələ bilər. Məqalədə Qarabağ bölgəsinin say tərkibli mikrotoponimləri tədqiqata cəlb edilmişdir.

А.Ф.Исмаиллы

О ЧИСЛОВЫХ МИКРОТОПОНИМАХ КАРАБАХСКОГО РЕГИОНА

Ключевые слова: Карабах, регион, численность, состав, микротопоним

Изучение названий эль-оба – это изучение микротопонимов, которые являются разделом языкознания в целом. Это область, изучающая этимологию, формирование и распространение онимов и способствующая развитию таких наук, как история, география, фольклор, этнография и археология. Топонимы могут быть задействованы в макро- и микротопономастических исследованиях. Микротопонимы относятся к небольшим географическим названиям. В Карабахском регионе зафиксировано большое количество микротопонимов. Такие названия появлялись постепенно. В результате исследований выяснилось, что при присвоении названий микротопонимам учитывается флора и фауна местности. Эти топонимы являются антропонимами (названия человека,

племени, поколения, тире и т. д.); этнонимы (названия народа, племени, поколения, тире и т.п.); зоонимы (названия животных и птиц); фитонимы (названия растений, цветов, цветков и т.п.); оронимы (названия горы, долины, холма и т.п.); слова, обозначающие цвет (белый, черный, желтый и т. д.); могут быть образованы на основе числовых слов (один, два, три, пять, семь, девять и т. д.). В статье в исследование были включены числовые микротопонимы Карабахского региона.

A.F.Ismayilli

ABOUT THE NUMERICAL MICROTOPONYMS OF THE KARABAKH REGION

Keywords: *Karabakh, region, number, composition, microtoponym*

The study of El-oba names is the study of microtoponyms, which are a branch of linguistics in general. This is a field that studies the etymology, formation, formation, and distribution of onyms and helps the development of sciences such as history, geography, folklore, ethnography, and archeology. Place names can be involved in macro- and micro-toponomastic research. Microtoponyms refer to small place names. A large number of microtoponyms have been recorded in the Karabakh region. Such names appeared gradually. As a result of the research, it became clear that the flora and fauna of the area is taken into account when giving names to microtoponyms. These place-names are anthroponyms (names of person, tribe, generation, dash, etc.); ethnonyms (names of people, tribe, generation, dash, etc.); zoonyms (animal and bird names); phytonyms (names of plants, flowers, flowers, etc.); oronyms (mountain, valley, hill, etc. names); words denoting color (white, black, yellow, etc.); can be formed based on number words (one, two, three, five, seven, nine, etc.). In the article, numerical microtoponyms of the Karabakh region were included in the study.

Hər hansı ərazidə mövcud olan el-oba adlarının mikrotoponimik sistemi orada məskunlaşan xalq, qəbilə, tayfa, nəsillərin dil imkanlarına görə yaranır. Mikrotoponimlər dilin əsas leksik vahidlərindən biridir. Bu onimlər müxtəlif tərkibli ola bilər. Onlardan biri də saylardır. Sayların leksik-semantik sistemi ədədi sistemlərlə bağlıdır. Bir sayı say sisteminin başlanğıcı hesab olunur. Müəyyən baxış və təsəvvürlərin meydana gəlməsinə şərait yaradaraq təklif, vahidlik bildirir, kəmiyyətin artıq olduğunu göstərir. İki sayı cütlük, qoşalıq ifadə edir. Üç sayı miqdar və sıra bildirir. Beş, üç, yeddi, qırx sayları da müqəddəs hesab edilir.

“Dilçilikdə mövcud olan digər qrammatik kateqoriyalar kimi kəmiyyət kateqoriyası da geniş əhatə dairəsinə malik olmaq cəhətdən fərqlənir. Kəmiyyət kateqoriyası digər qrammatik kateqoriyalardan fərqli olaraq daha mürəkkəb və çoxcəhətli xüsusiyyətlərə, daha rəngarəng ifadə vasitələrinə, məzmun

müxtəlifliyinə malikdir. Məhz buna görə də kəmiyyət kateqoriyası ikili xarakterlidir, burada həm konkretlik, həm də mücərrədlik vardır. Buraya həm real hesablanan konkret əşyalar, həm də konkretlikdən xaric olan, hesablanması mümkün olmayan kəmiyyət daxildir” [1, s.51].

Q.Məşədiyevin fikrincə, kəmiyyət kateqoriyası kimi saylar da praktik ehtiyacından törəmişdir. Müxtəlif sistemlərə daxil olan dillərdə sayların həm ümumi, həm də fərqli cəhətləri vardır. Ümumilik bütün insanlarda təzahür olunan kəmiyyət anlayışı, kəmiyyətin sıralanması, ölçülməsi və işarələndirilməsi zərurətindən irəli gəlsə, fərqlilik əsas etibarilə hər hansı bir konkret dilin saylarına məxsus olan spəsfikliklə bağlıdır” [6, s.100].

N.Məmmədov hesab edir ki, metafor adlar kimi say bildirən sözlərdən yaranmış oronimlərin informasiya yükü çox azdır. Çünki biz bu oronimlərin yalnız relyef formalarının sayını və növünü bilirik, bu adlar həmin coğrafi obyekt, yaxud relyef formalarının xüsusiyyətlərini əks etdirmir” [5, s.65].

R.Həbibli yazır: “Qarabağın toponimiyasında saylardan geniş istifadə olunur. Bunlar miqdar sayları ilə düzələn və bir-birinə yaxın ərazidə yerləşən eynitipli obyektlərin sayını bildirən coğrafi adlardır. Onların əmələ gəlməsində sayların iştirak etməsi maraqlı faktları ortaya çıxarır. Həmin adların bir çoxu müqəddəs sayılan rəqəmlərlə ifadə olunur. Say komponentli toponimlərin digər hissələri müxtəlif tipli olur: say+coğrafi termin (Yeddigədik), say+2 coğrafi termin (Doqquzdərə köbəri), say+ümumi isim+coğrafi termin (Üçarmud təpəsi) və s.” [3, s.149].

Say tərkibli toponimləri Ə.Rüstəmli 2 modelə ayırır: “Say+isim modeli, say+sifət modeli” [7, s. 300-301]. İstər makro, istərsə də mikrotoponimyaratmada coğrafi terminlər əsas rola malikdir. Belə terminlər yer-yurd adını dəqiqləşdirməyə xidmət edir.

Biz isə say tərkibli mikrotoponimləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmağı məqsəduyğun hesab edirik:

- 1.Miqdar sayı+coğrafi termin (Üçtəpə)
2. Sıra sayı+coğrafi termin (I Yüzbaşılı yaşayış yeri, II Yüzbaşılı yaşayış yeri)
- 3.Qoşa, cüt, tək...+coğrafi termin (Tək tut)

Qarabağ bölgəsində qeydə alınan say tərkibli mikrotoponimlərə aid etmək olar: I Yüzbaşılı yaşayış yeri, II Yüzbaşılı yaşayış yeri, 1 saylı Vəlibəyli yaşayış yeri, 2 saylı Vəlibəyli yaşayış yeri, 3 saylı Vəlibəyli yaşayış yeri, 1 saylı Sultanbud yaşayış yeri, 2 saylı Sultanbud yaşayış yeri, 3 saylı Sultanbud yaşayış yeri, 1 saylı İmamqulubəyli yaşayış yeri, 2 saylı İmamqulubəyli yaşayış yeri, 3 saylı İmamqulubəyli yaşayış yeri, 4 saylı İmamqulubəyli yaşayış yeri, 5 saylı İmamqulubəyli yaşayış yeri, 6 saylı İmamqulubəyli yaşayış yeri, 7 saylı İmamqulubəyli yaşayış yeri, 8 saylı İmamqulubəyli yaşayış yeri, 9 saylı İmamqulubəyli yaşayış yeri, 1 saylı Xındırstan kurqanı, 2 saylı Xındırstan

kurqanı, 1 sayılı Çəmənli yaşayış yeri, 2 sayılı Çəmənli yaşayış yeri, 1 sayılı Səfərli yaşayış yeri, 2 sayılı Səfərli yaşayış yeri, Cüt təpə, Ekizlər təpəsi, Yeddi xırman, Yedditəpə, Əkiz təpə, Yalnız təpə, Dördtəpə, 1saylı Qoşatəpə yaşayış yeri, 2 sayılı Qoşatəpə yaşayış yeri, İkiyol dərəsi (Ağdam rayonu);

Tək qəbir, Tək təpə, Üçbulaq dağ, Üçtəpə, Tək bulaq, Üç bulaq, Üçgöz bulaq, Aşıqlı Qoşa gümbəzi (Xocavənd rayonu);

Qoşa bulaq yeri, Qoşa bulaq talası, Qoşaçinar, Doqquzdərə, Doqquzdərə köbəri, Dördçinar güneyi, Yedditəpə, Tək tut, Üçarmud təpəsi, Üçocaq yalı, Üçocaq təpəsi, Qoşa bulaq, Qoşakəhriz, Dördgözlü bulaq, Dördçinar bulağı, Dördçinar kəhrizi, Yedditəpə bulağı, Üçbulaq (Füzuli rayonu);

1 sayılı Sarıcalı yaşayış yeri, 2 sayılı Sarıcalı yaşayış yeri, Cüttəpə yaşayış yeri, Üçtəpə, Qoşatəpə (Ağcabədi rayonu) və s.

Mikrotoponimlərin daxilində miqdar və sıra saylarına da rast gəlinə bilər. Bu mikrotoponimlərin daxilində 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9 kimi miqdar saylarına və birinci, ikinci sıra saylarına rast gəlinir.

“Sıra sayları eyniadlı yaşayış məntəqələri bir-birinə yaxın olduqda toponimlərin birinci komponenti kimi çıxış edir və onları bir-birindən fərqləndirir. Belə yaşayış məntəqələri, əsasən, eyni yaşayış məntəqəsinin bir neçə yerə ayrılması, parçalanması və əhalinin müxtəlif yerlərdə məskən salması nəticəsində meydana gəlmişdir. Birinci və ikinci sıra sayları ən çox etnonimik və patronimik adların tərkibində çıxış edir” [6, s.109].

I Yüzbaşılı yaşayış yeri. Yer adı Ağdam rayonunun eyniadlı kəndin yaxınlığında yerləşir. Mikrotoponim kənd adı ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Əvvəllər Yüzbaşılı adlanmışdır. “Numerativ diferensiasiya iki topoleksemin fərqləndirilməsinə xidmət edir və qarşılaşdırılan toponimlərin hər birinə 1-ci, 2-ci kimi miqdar sayları şəklində komponentlərin və ya göstəricilərin əlavə edilməsi ilə əmələ gəlir. Bu, dünyanın bir çox toponimik sistemlərində müşahidə olunur (xüsusilə urbanonimlərdə). Məsələn, bəzi şəhərlərdə küçələr nömrə ilə işarə olunur. Nömrələnmə bu və ya digər şəhər topoobyektinin meydana çıxma növbəliliyini göstərir. Yaşayış məntəqələrinin qarşılaşdırma nominasiyası binar oppozisiyaya əsaslanır. Obyektin miqdarından asılı olaraq komponentlər dəyişə bilər” [6, s.153]. Mikrotoponimi “yüzbaşılı tayfasının adı ilə bağlı olan yaşayış yeri” kimi izah etmək olar.

1 sayılı Vəlibəyli yaşayış yeri. Mikrotoponim Ağdam rayonunda yerləşir. Baharlı köçkün qəsəbəsindən şimaldadır.

2 sayılı Sultanbud yaşayış yeri. Ağdam rayonunun Ayaq Qərvənd qaçın qəsəbəsindən sağda yerləşir. Mikrotoponimin tərkibində olan 2 sayı fərqləndirici əlamət kimi çıxış edir.

Cüttəpə yaşayış yeri. Ağcabədi rayonuna aid olan coğrafi onimdir. Cüt və təpə sözlərindən ibarətdir. Mikrotoponim bir-birinə yaxın ərazidə təpələr olduğu üçün bu şəkildə ad almışdır.

Ekizlər təpəsi. Ağdam rayonunun İlxiçilər kəndi ərazisindədir. Təpələr bir-birinə bənzədiyinə görə el-oba adı belə adlanmışdır. Təpə isə müsbət relyef formasıdır. Türkiyədə Əkizlər adlı kəndlərə Bitlis, Ərzincan, Kastamonu, Kırşəhər, Siirt, Van ərazilərində rast gəlinir.

Yalqız təpə. Ağdam rayonunun Boyəhmədli kəndindədir. Yalqız sözü tək, yalnız, tənha kimi mənaları ifadə edir.

Doqquzdərə köbəri. Füzuli rayonu Saracıq kəndi ərazisində qeydə alınan mikrotoponimdir. Doqquz sözü say bildirir. Dərə isə mənfi relyef formasıdır.

Dördtəpə. “Ağdam rayonunun Cavahirli kəndi yaxınlığında yüksəklik hündürlüyü 301 m. Dağ onu əhatə edən təpələrin sayına görə Dördtəpə adlanmışdır” [2, s.170].

1 saylı İmamqulubəyli yaşayış yeri. Yer adı Ağdam rayonunda yerləşir. Respublikamızda Ağcabədi, Bərdə rayonlarında da eyniadlı kənd qeydə alınmışdır. “Yerli əhali bəzən danışiq zamanı kəndin adını Tərəkəmə İmamqulubəyli formasında da işlədir. İmamqulubəyli kəndi XIX əsrin əvvəllərində (1905-ci ildə) 104 ailədən ibarət olan kəngərlərin qaradolaq tayfasına mənsub ailələr tərəfindən salınmışdır. Çar hökuməti həmin ailələrin idarəsini 5 ilə İmamqulubəyə vermişdi. Bundan sonra həmin qaradolaq ailələri İmamqulubəyli adlanmışdır” [8, s.124].

Fikirdən aydın olur ki, yer adı patronimik mikrotoponimdir. Belə mikrotoponimlər nəsil, tayfa adı ilə bağlı olur. Patronim şəxs adları və mənsubluq bildirən şəkilçi vasitəsilə düzəlir. Aidlik, mənsubluq bildirir. Bu isə əhalinin kənd təsərrüfatı fəaliyyəti (əkinçilik və maldarlıq vərdişi) ilə əlaqədardır.

1 saylı Xındırstan kurqanı. Xındırstan kurqanı Ağdam rayonunun eyniadlı kəndində yerləşir. Mənbələrdə müxtəlif fikirlərə rast gəlinir. Bəzi fikirlərə görə, toponim erməni dilindəki xndzor (alma) və fars dilindəki stan (yer, ölkə, məkan) sözlərindən ibarət olub, “almalıq” mənasındadır. Oykonimin ərəb dilindəki Xinzır (donuz) və stan (məkan) komponentlərindən ibarət olması haqqında da məlumat verilir. Oykonimi Xındzortuman toponiminin variantı kimi qəbul etmək olar. XIX əsrin əvvəllərində Qarabağ xanı Mehdiqulu xan (1806-1822) bu kəndi şair Qasım bəy Zakirə bağışlamışdı” [2, s.246].

Bizcə, Xındırstan sözünü Xındzortumanla əlaqələndirmək düzgün deyildir. Çünki mənbələrdə toponim hun tayfaları ilə əlaqələndirilir.

Üçtəpə. Xocavənd rayonunun Axullu kəndi ərazisindədir. Mikrotoponim üç və təpə sözlərindən ibarətdir. Üç sözü say ifadə edir. El-oba adı ərazidə üç təpənin olması ilə bağlıdır. Respublikamızda Cəlilabad və Gəncə

ərazisində Üçtəpə kəndi; Türkiyədə Adana, Diyarbakır, Giresun, Hatay, İzmir, Manisa, Muş, Sivas ərazilərində kənd qeydə alınmışdır.

Yedditəpə. Ağdam rayonu ərazisindədir. Mikrotoponimin tərkib hissələri: say ifadə edən yeddi sözü və təpə müsbət relyef forması. Yeddi sayı mikrotoponimik ad əmələ gətirmişdir. Türkiyə ərazisində Yedditəpə kəndi Hatay ərazisində qeydə alınmışdır.

Yeddi xırman. Xırman – “Fars sözüdür, dərzin döyülmək üçün yığıldığı yerə deyirlər və xərlə (eşşəklə) bağlıdır. Görünür, xırmanı eşşəklə döyüblər və o, vəli arxasınca müntəzəm çəkib (-man bu müntəzəmliyi bildirən şəkilçidir və dəyirman sözündə də özünü göstərir). 2-ci mülahizə də var: farsca xırman sözünün bir mənası da “taxıl tığı” (dən topası)” deməkdir” [4, s.126].

Mikrotoponim yeddi xırman yanaşı yerləşdiyi üçün belə adlanmışdır.

Nəticə

Qarabağ bölgəsində say tərkibli mikrotoponimlərin təhlili nəticəsində aydın olmuşdur ki, bu el-oba adları ərazidə kifayət qədərdir. Say tərkibli mikrotoponimlər bir, iki, üç, dörd, beş, altı, yeddi, səkkiz, doqquz kimi sıra sayları, birinci, ikinci kimi miqdar sayları əsasında düzələ bilir. Rəqəmlərdən başqa, qoşa, cüt, tək kimi sözlər də mikrotoponimlərin tərkibində qeydə alınmışdır. Qarabağ bölgəsində qeydə alınan mikrotoponimlərin tərkibində daha çox üç, dörd, yeddi sayları iştirak edir və valentlik (bir sayın başqa sözlərin tərkibində işlənərək söz birləşməsi əmələ gətirməsi halı qeydə alınmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Aslanov A.* Müasir Azərbaycan dilində qrammatik kateqoriyalar: mənsubiyyət, inkarlıq, kəmiyyət. Bakı: ADU, 1985, 77 s.
2. *Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti*: 2 cildə, I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 304 s.
3. *Həbibli R.* Qarabağın toponimiyasında saylardan istifadə / “Azərbaycan filoloji fikrində Qarabağ mövzusu” adlı Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, 2022, 227 s.
4. *Əhmədov B.* Etimologiya lüğəti (araşdırmalar, mülahizələr). Bakı: Altun kitab, 2017, 288 s.
5. *Məmmədov N.* Azərbaycanın yer adları. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993, 184 s.
6. *Məşədiyev Q.* Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri. Bakı: Elm, 1990, 148 s.
7. *Rüstəmli Ə.* Zəngəzurun toponimləri – tarixin izi ilə. Bakı: Zəka, 2016, 444 s.
8. *Tapdıqoğlu N, Əliyev A.* Ağdam rayonu və onun toponimiyası. Bakı: Təhsil, 2006, 444 s.

Redaksiyaya daxil olub 11.01.2024